

ULUSLARARASI HZ. NUH VE CUDİ DAĞI SEMPOZYUMU
International "Noah and Judi Mountain" Symposium
27-29 EYLÜL 2013 ŞIRNAK

Editörler

Doç. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR
Yrd. Doç. Dr. Ömer Ali YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. M. Ata AZ

Temel İslam Tarihi Kaynaklarında Geçen İbn Abbas Rivayetleri Bağlamında Nuh Tufanı

Hüseyin GÜNEŞ*

Giriş

Çok yönlü bir âlim olan Abdullah b. Abbâs (68/687), tefsir, hadis ve fıkıh alanındaki otoritesinin yanı sıra tarih alanında da müracaat edilen şahsiyetlerden birisidir. Zira o, kendi dönemindeki tarihi gelişmelerin yanında daha önceki dönemler, hatta insanın yaratılışı sürecinden başlamak üzere tarihte geçen olaylar hakkında fikir beyan etmiştir. Onun bu konularda Ehl-i Kitâb'ın yanı sıra, özellikle Ka'b el-Ahbâr (32/652) gibi Yahudi asıllı mühtedilerden çokça istifade ettiği söylenmektedir. İbn Abbâs'ın topladığı bilgileri, Kur'an ve Sünnet süzgecinden geçirdikten sonra aktardığı muhakkaktır. Bununla birlikte onun adına rivayetlerin uydurulduğu gerçeği, ona nispet edilen bilgilerin değerini zedelemektedir.¹

Nûh kıssası ve tûfan hadisesini ele alan İslâm tarihi kaynaklarına bakıldığında bunların İbn Abbâs'a nispet edilen rivayetlerden fazlasıyla yararlandıkları görülmektedir. Burada farklı senet zincirleriyle İbn Abbâs'a atfedilen dokuz adet rivayete yer verilmiştir. İlk sıradaki rivayet, İslâm tarihçileri arasında en geniş şekliyle İbn Sa'd'ın eserinde nakledilmiştir. Taberî ve diğer tarihçiler de bu rivayetten yararlanmışlardır. Rivayette anlatılanlar büyük ölçüde Tevrat'ta geçen tûfan kıssasıyla paralellik arz etmektedir. Nûh'un yaşı, tûfanın başlama tarihi, süresi ve kapsamı ile geminin ölçüsü hakkında aynı verilere sahiptirler. Bununla birlikte söz konusu rivayette gemiye binen insan sayısı "sekiz" değil, Nûh'la birlikte üç oğlu ve üç gelini ile yetmiş üç mü'min ilavesiyle "seksen" olarak zikredilmiş; ayrıca Recep, Muharrem, Kâbe ve Cûdî gibi İslâmî motifler de konuya dâhil edilerek Tevrat'ta bulunmayan başka detaylara girilmiştir.²

Taberî ve sonraki kaynaklarda yer alan ikinci rivayette Hz. İsa'nın, tûfana tanıklık etmiş bir adamı mezarından kaldırıp tûfan hadisesini anlattırması konusu işlenmektedir. Ancak burada geminin ölçüleri hakkında verilen rakamlar birinci rivayette geçen rakamlarla tezat halindedir.³

Taberî'nin kaydettiği üçüncü rivayette gemiye ilk alınan hayvanın karınca oldu-

* Yrd. Doç.Dr., Şirnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ABD.

1 Bk. İbn Sa'd, Muhammed (230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Kahire 2001, II, 314-321; Ali Akbiyık, *Abdullah b. Abbâs Hayatı ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 52-57; Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yayınları, 2. bs., İstanbul 2010, s. 283-299.

2 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 23-25.

3 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meârif, 2. bs., Kahire 1969, I, 181-182.

ğu belirtilmekte ve eşeğin gemiye alınması sırasında şeytanın da içeri girdiği anlatılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm ve Tevrat'tan alıntılar yapılarak yerden ve gökten suların boşaldığı; Nûh'un, tahtadan yapılmış ve çivilerle çakılmış gemiye yanındakilerle birlikte bindiği; Nûh'un çağrısına kulak vermeyen oğlunun dağlar gibi yükselen dalgalar arasında nasıl kaybolduğu; tûfandan sonra ağaçlar dâhil bütün canlıların yok olduğu, ancak gemidekilerin yanı sıra 'Ûc b. Unuk'un⁴ kurtulanlar arasında olduğu bilgisine yer verilmektedir.⁵

İbn Asâkir'in kaydettiği dördüncü rivayette Nûh'un kavminden gördüğü şiddete rağmen davasındaki azmine değinilmekte, Kur'ân-ı Kerîm ayetlerine yer verilerek Nûh'un Rabbine kavmini şikâyet etmesi, cevap olarak gemi yapma emrini alması ve geminin nasıl yapılacağını bilmeyen Nûh'a işin nasıl öğretildiği retorik bir dille anlatılmaktadır. Burada geminin hacmiyle ilgili verilen ölçüler de diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Ayrıca yırtıcı hayvanlarla diğer hayvanların nasıl bir arada tutulduğuna cevap verilmiştir.⁶

Yine İbn Asâkir'in kaydettiği beşinci rivayette Nûh'un gemide namaz vakitlerini nasıl tespit ettiği ve dünyada çok daha yüksek dağlar bulunmasına rağmen geminin Cûdî Dağı üzerinde durmasının sebebi açıklanmıştır.⁷

34

Altıncı rivayette ise gemidekilerin sayısı, sekseni erkek olmak üzere yüz elli kişi olarak zikredilmiştir. Bu rivayete göre Mekke'de kırk gün dolaşan gemi Allah (a.c.)'in emri doğrultusunda Cûdî Dağı'na oturmuştur. Ayrıca tûfandan sonra Semânî'nin Köyü'ne yerleşenlerin bir gecede seksen tane farklı dili konuşmaya başladığı ve artık birbirlerini anlamaz hale gelen insanlara Nûh'un tercümanlık ettiği anlatılmaktadır.⁸

Yedinci rivayette, tandırın Hindistan'da taşıdığı belirtilirken,⁹ sekizinci rivayette,

4 'Ûc b. Unuk (عُجُوح بن عُنُق) denilen kişinin, Nûh (a.s.) öncesinden Musa (a.s.) zamanına kadar yaşayan zâlim ve haddini aşan bir kâfir olduğu; Unuk bnt. Âdem'in gayrı meşru ilişkisi sonucu doğdu; üç bin üç yüz otuz üç arşın uzunluğunda dev bir adam olduğu ve bu uzun boyu sayesinde denizlerin derinliklerinden eliyle yakaladığı balıkları güneşe tutarak pişirdiği; Nûh (a.s.)'a "Senin şu tencereciğin ne işe yarar?!" diyerek dalga geçtiği söylenmektedir. Çeşitli tefsir ve tarih kaynaklarında zikredilen bu bilgileri hem akıl hem de nakille bağdaştırmanın mümkün olmadığını ifade eden İbn Kesir, bunları "hezeyan" olarak nitelendirmiştir. Bk. İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, thk. Samî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybe, 2. bs., Riyad 1999, I, 266-267. Başka bir efsane de Cürhüm hakkındadır. Rivayete göre bir melek, günah işleyince meleklik vasfını yitirerek insanların arasına karışmış ve Mekke taraflarında beraber olduğu bir kadından Cürhüm adında bir çocuk dünyaya gelmiştir. İşte bu Cürhüm, Nûh'un gemisine binenler arasında yerini almış ve tûfandan kurtulmuştur. Bk. Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk el-Mekkî (272/885), *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsîh*, I-VI, thk. Abdûlmelik b. Abdullah b. Dehîş, Dâru Hadar, Mekke 1986, V, 139.

5 Taberî, *Târîh*, I, 184-185.

6 İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan (571/1175), *Târîhu Medîneti Dimaşk*, I-LXXV, thk. Ömer el-Amrâvî, Dâru'l-Fîkr, Beyrut 1997, LXII, 248.

7 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LXII, 262.

8 Ezrakî, Ebû'l-Velid Muhammed b. Abdullah (250/865) *Ahbâru Mekke ve ma Cae fiha mine'l-Âsâr*, I-II, thk. Abdûlmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mektebetü'l-Esedî, Mekke 2003, I, 95; Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LXII, 267; İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 272. Farklı dillerin ortaya çıkması ile ilgili Tevrat'ta geçen benzeri bir anlatım için bk. Tekvin, 11/1-9.

9 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 95; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LXII, 267.

Nûh'un kavmi arasında fuhşun nasıl başladığı anlatılmaktadır.¹⁰ Dokuzuncu rivayette ise Nûh'un yaşı ile ilgili öncekilerden farklı rakamlar verilmiştir.¹¹ Söz konusu rivayetlerin sened zinciriyle birlikte Türkçe çevirileri şu şekildedir:

Birinci Rivayet: İbn Sa'd'ın ifadesine göre Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin kendi babasından, onun da Ebû Sâlih'ten aktardığına göre İbn Abbâs, şöyle demiştir:

"Nûh doğduğu zaman (babası) Lamek, (yüz) seksen iki¹² yaşındaydı ve o zamanlar halkı kötülüklerden sakındıracak kimse yoktu. Onun için Allah, Nûh'u dört yüz seksen yaşında iken onlara peygamber olarak gönderdi. Nûh, peygamberlik görevi kapsamında yüz yirmi sene onlara davette bulundu. Sonra Allah, ona gemi yapması emrini verdi. O da gemiyi yaptı. Nûh, altı yüz yaşında iken gemiye bindi ve boğulanlar boğuldu. Tûfandan sonra üç yüz elli sene yaşadı. Nûh'un oğlu Sâm doğdu ki beyaz ve kızıl tenliler onun neslindendir; ardından Hâm doğdu ki siyah tenliler onun neslinden olup aralarında beyaz tenli olanlar azdır; akabinde Yâfes doğdu ki onlarda kumrallık ve kırmızı tenlilik vardır ve Kenân doğdu ki boğulan kişi budur. Araplar ona Yâm adını verirler. Nitekim Arapların şöyle bir sözü var: "Muhakkak ki Hâm, amcamız Yâm; her ikisinin annesi ise birdir."¹³ Nûh, gemiyi Nevz¹⁴ dağında inşa etti. Ondan sonra tûfan başladı. Nûh ve beraberindeki bu oğulları, oğullarının hanımlarından oluşan gelinleri ve ona inanmış olan Şitogullarından yetmiş üç kişi gemiye bindiler. Gemide seksen kişiydiler. Ayrıca beraberinde her cinsten birer çift bindirmişti. Geminin uzunluğu, atam Nûh'un arşınıyla üç yüz arşın, eni elli arşın ve yüksekliği otuz arşındı. Su yüzeyinde kalan kısmı ise altı arşındı. Gemi çok katlıydı; onun için biri diğerinin altında bulunan üç adet kapı yapılmıştı. Allah, kırk gün ve kırk gece yağmur indirdi. Vahşi hayvanlar ve bütün kuşlar, yağmura tutulunca Nûh'a yöneldiler ve onun emrine girdiler. O da Allah'ın ona emrettiği şekilde her cinsten birer çifti gemiye bindirdi. Âdem'in naaşını da yanına aldı ve onu kadınlarla erkeklerin arasına engel olarak koydu. Recep ayından on gece geçte gemiye bindiler ve Muharrem ayında Aşure günü dışarı çıktılar. Onun için Aşure günü oruç tutanlar oruç tuttu. Sular, Allah'ın şöyle buyurduğu gibi iki koldan gelmişti: "Bardaktan boşanırcasına dökülen bir suyla göğün kapılarını açtık. Yerden de pınarlar fışkırttık. Takdir edilmiş bir iş için sular bir araya gelmişti."¹⁵ Dolayısıyla suyun bir kısmı gökten, bir kısmı da

10 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, LXII, 279.

11 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, LXII, 279.

12 Tevrat ve Tevrat'tan nakil yapan diğer İslâm tarihi kaynaklarında Nûh'un doğumu sırasında babası Lamek'in yaşı "yüz seksen iki" şeklinde verilmiştir. Sadece İbn Sa'd'ın eserinde bu sayı "seksen iki" olarak geçmektedir. Bunun yazım hatasından kaynaklanmış olma ihtimali büyüktür. "Seksan iki"nin başındaki "yüz" ibaresi sehven yazılmamış olabilir. Onun için biz, "yüz" ibaresini parantez içinde gösterdik.

13 إنا هم عمنا يام، فام هؤلاء واحدة

14 Nevz (نوز), Serendib'te bir dağdır. Âdem'in cennetten atılırken indiği yerin yakınındadır. (Yâkût, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî (626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdir, Beyrut 1977, V, 310) Serendib ise Hindistan taraflarında bir adadır. (Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 215-216.)

15 Kamer, 54/11-12.

yerdendi. Sular, yeryüzündeki en yüksek dağın on beş arşın üstüne çıkmıştı. Gemi, altı ay boyunca herhangi bir şeyin üzerinde durmadan içindekilere yeryüzünün tamamını gezdirdi. Hatta gemi, Harem'e gelmiş ve içine girmeden etrafında bir hafta dolaşmıştır. Âdem'in inşa ettiği ev (Kâbe) yükseltilerek su altında kalmaktan kurtarılmış; Beytülma'mûr¹⁶ ve Hacerülesved, Ebûkubey's Dağı'nın üstüne çıkarılmıştı. Gemi, Harem'in etrafını dolaştıktan sonra içindekilerle birlikte yoluna devam etti ve nihayet Cûdî'de durdu ki burası Musul topraklarından el-Hisnen'de bulunan bir dağdır. Gemi, altı ay sonra Cûdî'ye inmişti. Altıncı ayın sonunda "Zalimler topluluğu yok olsun!"¹⁷ denildi. Gemi Cûdî'ye oturduğunda da "Ey yer, suyunu çek ve ey gök sen de tut!"¹⁸ denildi. Böylece yer, suyu içine aldı. Gökten inen sular, yeryüzünde gördüğünüz şu denizlere dönüştü. Yeryüzünde tûfandan kalan son şey, Hismâ'daki sudur; tûfandan sonra kırk sene varlığını korumuş, sonra yok olmuştur. Nûh, bir köye indi; onlardan her bir kişi kendisine bir ev inşa etti. Onun için burası, Sûku's-Semân'in diye adlandırıldı. Kâbiloğullarının tamamı boğulmuştu. Nûh ile Âdem arasında kalan atalar İslâm dinine mensuptular. Nûh, aslanın hummaya yakalanması, güvercinin evcilleşmesi ve karganın geçim sıkıntısı çekmesi için dua etmişti. Nûh, Kâbiloğullarından bir kadınla evlendi ve bu evlilikten Yûnâtin adını verdiği bir çocuğu doğdu. Çocuk, Ma'lenûr Şemsâ denilen doğudaki bir şehirde doğmuştu. Semânin Köyü onlara dar gelmeye başlayınca Bâbil'e taşınmış ve o şehri kurmuşlardı. Şehir, Fırat ile Sarât¹⁹ nehirleri arasındadır. Yüzölçümü on ikiye on iki fersah²⁰ civarındadır. Kapısı, Kûfe köprüsünü geçince sağ tarafta bulunan bugünkü Dûrân mevkiindeydi. Burada çoğaldılar; öyle ki sayıları yüz bine ulaştı ve hala İslâm dini üzereydiler. Nûh, gemiden indiğinde Âdem'i Beytülmakdis'te defnetmişti. Sonunda Nûh, (tûfandan üç yüz elli sene sonra) öldü.²¹

İkinci Rivayet: Taberî'nin Kâsım, Hüseyin, Haccâc, Mufaddal b. Fedâle, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân ve Yusuf b. Mihrân kanalıyla rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle

16 Burada ifade edilen Beytülma'mûr (البيت المعمور), yeryüzündeki Kâbe binası şeklinde tavsif edilmiştir. Oysa yeryüzündeki Kâbe binasının izdüşümünde ve gökyüzünde olduğu düşünülen ruhanî mekâna Beytülma'mûr denir. Bk. Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 91.

17 Hûd, 11/44.

18 Hûd, 11/44.

19 Bağdat taraflarından bir nehirdir. Bk. Yâkût, *Mu'temü'l-Büldân*, III, 399.

20 Bilginlere göre dünyanın etrafı 360 derecedir; her bir derece 25 fersah ve bir fersah üç mildir. Bir mil ise dört milyon zirâ' (arşın)dır. Buna göre bir fersah, 12 bin zirâ'dır. Zirâ' ise 24 parmak. Parmak ise ortaları birleştirilerek dizilmiş altı adet arpa tanesidir. Bk. Yâkût, *Mu'temü'l-Büldân*, I, 36. Günümüz ölçü birimleriyle karşılaştırıldığında bir fersah, yaklaşık 5685 metreye tekabül etmektedir. Bk. <http://tr.wikipedia.org>, Erişim tarihi: 14.03.2013. (Bölgelere göre farklılık arz eden fersahın metre karşılığı için bk. Halaçoğlu, Yusuf, "Fersah", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 412.)

21 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 23-25. Farklı mekân ve zamanlarda anlatıldığı anlaşılan bu rivayet, Taberî'nin *Târih*'inde farklı yerlerde parça parça nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târih*, I, 179-180, 182, 185-185, 187, 189, 191. Ayrıca bk. İbnü'l-Kelbi, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed (204/819), *Kitâbü'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa, Dârü'l-Kütübü'l-Misriyye, 3. bs., Kahire 1995, s. 53, 54; İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dimaşk*, LXII, 245-247; İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, I-XVII, thk. Muhammed Abdulkadir Ata - Mustafa Abdulkadir Ata, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ty, I, 239-244; İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi, Beyrut 1987, I, 57-58; İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 260.

demoştir:

“Havariler, İsa b. Meryem’e “Gemiye tanıklık etmiş bir adamı diriltseniz de bize ondan bahsetse!” dediler. O da havarileri götürüp bir toprak kümesinin yanında durdu. Eliyle topraktan bir avuç aldı ve “Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?” dedi. “Allah ve Resulü daha iyi bilir” dediler. O da “Bu, Hâm b. Nûh’un kabridir” dedi. Arından tümseğe asasıyla vurdu ve “Allah’ın izniyle kalk!” dedi. Kabirdeki adam, başındaki toprağı silkeleyerek birden kalkiverdi. Adam ihtiyardı. İsa ona “Sen bu vaziyette mi ölmüştün?” diye sordu. “Hayır, ben öldüğümde gençtim. Fakat ben, (siz beni kaldırıncı) kıyamet koptu sandım; onun için ihtiyarladım” dedi. İsa, “Bana Nûh’un gemisinden bahset.” dedi. O da “Uzunluğu bin iki yüz arşın, eni altı yüz arşındı. Üç kattan müteşekkildi. Katın birinde kara hayvanları ve vahşi hayvanlar, bir katında insanlar, bir katında da kuşlar vardı. Hayvanların pisliğı çoğalıncı Allah, Nûh’a filin kuyruğunu çekistirmesini vahyetti. O da filin kuyruğunu çekince ondan bir çift domuz düştü ve pisliğe yöneldiler. Fare geminin tahtalarını kemirerek onu delmeye çalışınca da Allah, Nûh’a aslanın alnına vurmasını vahyetti. Böylece aslanın burnundan bir çift kedi çıkıverdi ve fareye yöneldiler.” İsa, adama “Nûh, suların şehirlerden çekildiğini nasıl öğrendi” diye sordu. O da “Haber getirmesi için kargayı gönderdi. Fakat karga, bir leşe dadanıp dönmeyince Nûh, korku içinde yaşaması için ona beddua etti. Onun için karga, evlere yanaşmaz. Sonra güvercini gönderdi. Güvercin, gagasından bir zeytin yaprağı ve ayaklarında çamurla geri döndü. Böylece Nûh, şehirlerdeki suların çekildiğini anladı. Güvercinin boynundaki yeşil gerdan işte o zaman oluştu. Nûh, güven ve rahatta olması için ona dua etti ki ondan sonra güvercin evlere ısınırverdi, evcilleşti.” dedi. Havariler, “Ya Resûlallah, şunu alıp ailemize götürsek de yanımızda otursa ve bizlere olup bitenleri anlatsa olmaz mı?” dediler. O da “Rızkı kesilmiş birisi, sizi nasıl takip etsin.” dedi ve diriltilmiş olan adama “Allah’ın izniyle dön!” dedi. Adam da birdenbire toprağı dönüşüverdi.”²²

37

Üçüncü Rivayet: İbn Humeyd’in Seleme, İbn İshâk, Hasan b. Dînâr, Ali b. Zeyd ve Yusuf b. Mihrân kanalıyla rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demoştir:

“Nûh’un gemiye aldığı ilk hayvan, küçük kırmızı karıncaydı; son aldığı da eşekti. Eşegi gemiye aldığında gövdesi içeri girerken, şeytan (Allah’ın laneti üzerine olsun) eşegin kuyruğuna yapışmış, arka ayaklarını hareket ettiremiyordu. Nûh, “Kahrolası gir!” diyordu. Eşek, uğraşıyor ama yapamıyordu. Sonunda Nûh: “Kahrolası gir, yanında şeytan bile olsa!” dedi. Nûh, dil sürçmesinden kaynaklanan bir kelime kullanmıştı; fakat bu ifadeyi kullanmakla şeytana yol vermişti. Onun için eşek içeri girdiğinde şeytan da onunla birlikte içeri girmişti. Nûh, şeytanı görünce “Seni kim yanımıza aldı Allah’ın düşmanı!” dedi. Şeytan: “Sen demedin mi, şeytan bile yanında olsa gir, diye?” karşılığını verdi. Nûh, “Çık yanımızdan Allah’ın düşmanı!” dese de

22 Taberi, *Târih*, I, 181-182. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dımaşk*, LXII, 265, 266, 267; İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 271-272.

şeytan: “Artık beni de taşımak zorundasın.” dedi. İddiaya göre şeytan o zaman geminin tepesindeydi. Nûh, gemiye yerleşip kendisine inanan herkesi içeri alınca ki bu hadise Nûh’un ömrünün altı yüzüncü senesinden sonra giren senenin ilk ayının on yedinci gecesinde gerçekleşmişti. Nûh, gemiye girip alacaklarını da yanına alınca yer altı kaynakları harekete geçti ve göğün kapıları açıldı; tıpkı Allah’ın, Nebisine (s.a.v) buyurduğu gibi: “Bardaktan boşanırcasına dökülen bir suyla göğün kapılarını açtık. Yerden de pınarlar fışkırttık. Takdir edilmiş bir iş için sular bir araya gelmişti.”²³ Nûh, yanındakilerle birlikte gemiye binmiş ve kendisiyle onların üstünü bir çatıyla kapatmıştı. Allah’ın suyu göndermesiyle suyun gemiyi taşıması arasında kırk gün kırk gece vardı. Tevrat ehlinin iddiasına göre ondan sonra sular çoğalmış, şiddetini artırarak yükselmiş ve gemiyi taşımaya başlamıştır. Allah (a.c.), nebisi Muhammed (s.a.v.)’e şöyle buyuruyor: “Nûh’u tahtalardan yapılmış, çivilerle çakılmış gemiye bindirdik. İnkâr edilmiş olana (Nûh’a) bir mükâfat olmak üzere gemi, gözlerimizin önünde akıp gidiyordu.”²⁴ Ayette “düsür” tabiri geçiyor ki bu “demir çiviler” demektir. Gemi, dağlar gibi yükselen dalgaların arasında Nûh ve beraberindekileri taşıyarak akıp gidiyordu. Nûh, Allah’ın vaadinin yerine geldiğini müşahade ettiği sırada kenarda duran oğlunu gördü; helâk edilenlerle birlikte olan oğluna seslendi: “Yavrucuğum! Gel yanımıza bin, kâfirlerle birlikte olma.”²⁵ Oğlu o sırada günahkârdı, içine küfür sinmişti; “Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım”²⁶ dedi. Normalde dağlar, kişiyi yağmur sularından korur. O, bu sefer de bunun böyle olacağını düşünüyordu. Nûh, “Bugün kendilerine rahmet ettiklerinin dışında Allah’ın emrinden kurtulacak yoktur”²⁷ dedi. Bu sırada aralarına bir dalga girdi ve o da boğulanlardan oldu. Sular, çoğalarak taşı ve Tevrat ehlinin iddiasına göre dağların üzerinde on beş arşın yükseldi. Yeryüzündeki yaratıklar, ağaçlar ve ruh taşıyan her şey telef oldu. Nûh, onunla birlikte gemide olanlar ve Tevrat ehlinin iddiasına göre ‘Üc b. Unuk hariç yaratıklardan hiçbir şey geriye kalmadı. Allah’ın tûfanı göndermesiyle suların çekilmesi arasında altı ay ve on gece vardı.”²⁸

Dördüncü Rivayet: Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ahmed’in, Muhammed b. Ahmed b. Ömer, Ebû Nuaym, Ahmed b. Sindî, Hüseyin b. Aleviye el-Kattân, İsmâil b. İsa el-Attâr, İshâk b. Bîşr ve Mukâtil b. Abdullah kanalıyla, onun da Mukâtil, Abdullah b. Ziyâd ve Cüveybir’den, onların da Dahhâk’tan aktardığına göre İbn Abbâs şöyle demiştir:

“Nûh, dövülür, sonra da öldü diye bir keçeğe sarılıp evine atılırdı. Ancak o, tekrar

23 Kamer, 54/11-12.

24 Kamer, 54/13-14.

25 Hûd, 11/42.

26 Hûd, 11/43.

27 Hûd, 11/43.

28 Taberî, *Târih*, I, 184-185. Ayrıca bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, I, 240, İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, I, 56. Mukâtil b. Süleymân ve Dahhâk b. Müzâhim’e nispet edilen benzeri iki rivayet için bk. İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dimaşk*, LXII, 257-258.

dışarı çıkar ve imanlarından ümidini kesinceye kadar kavmine davette bulunurdu. Bir keresinde ancak esasına dayanarak yürüyebilen bir adam oğluyla birlikte Nûh'un yanına gelmiş ve "Oğlum bak! Sakın şu ihtiyar seni yoldan çıkarmasın." demişti. Oğlu da babasını yere oturtturarak eline aldığı asayla Nûh'a saldırmış, kafasına vurarak derin bir yara açmış ve onu kanlar içinde bırakmıştı. Bu olay üzerine Nûh, "Rabbim, kullarının bana ne yaptığını görüyorsun. Eğer kullarına ihtiyacın varsa onları doğru yola ilet; yok eğer değilse benim hakkımdaki hükmünü ver. Kuşkusuz sen, en güzel hüküm verensin." demişti. Cenabı Allah da "Kavminden şimdiye kadar iman etmiş olanların dışında artık kimse iman etmeyecek. Onların yaptıklarından dolayı üzülme!"²⁹ buyurarak ona kavminin imanından ümidini kesmesini, ne erkeklerin sulbünde ne de kadınların rahminde artık iman edecek kimsenin kalmadığını bildirdi ve "Nezaretimiz altında gemiyi yap"³⁰ emrini verdi. Nûh, "Ya Rab, gemi nedir?" diye sordu. Allah, "Su üzerinde yüzebilen tahtadan yapılmış bir evdir. Bana isyan edenleri boğacağım ve yeryüzünü onlardan arındıracağım" buyurdu. Nûh, "Ya Rab, su nerede?" diye sordu. Allah, "Ey Nûh, ben dilediğimi yapabilecek kudretteyim." buyurdu. Sonunda Cenabı Allah'ın "Andolsun, Nûh bize seslenmişti de ne güzel cevap vermiştik!"³¹ ayetinde buyurduğu gibi Nûh, yanındakilerle birlikte gemiye binmiş; gökten oluk oluk sular gönderilmiş, yeryüzünden kaynaklar fışkırmıştır."³²

İbn Asâkir, başka bir isnatla yukarıdaki rivayete şu ilaveyi yapmıştır:

"... Nûh, "Ya Rab, peki tahta nerde?" dedi. Allah, "Ağaç dik." buyurdu. O da sâc ağacını dikip yirmi senede yetiştirdi. Bu arada Nûh, daveti bıraktı; halkı da onunla alay etmeyi. Oysa halk, onunla dalga geçiyordu. Ağaç yetişince Nûh, Rabbinin emri doğrultusunda onu kesti, kuruttu ve tahta haline getirdi. Ardından "Ya Rab, bu evi nasıl yapacağım?" dedi. Allah, "Onu üç şekil üzere yap. Başı horoz başı gibi, gövdesi kuş gövdesi gibi ve kuyruğu horoz kuyruğu gibi olsun; onu çok katlı yap ve kapılarını yanlarına koy. Ayrıca onu demir çivilerle perçinle." buyurdu. Nûh'a gemi yapımını öğretmesi için Cebrâil'i gönderdi. Artık Cebrâil, usta olmuş; Nûh da marangoz. Ne güzel usta ve ne güzel marangoz! Halk, yanından geçiyor ve onunla alay ederek "Şu deliye bakar mısınız, suda yüzdürecek bir ev yapıyor! Peki, su nerde?" diyorlardı. Ancak Allah, "Bana isyan edenlere öfkem artmıştır." buyurarak ona gemi yapımına hız vermesini vahyetti. Bunun üzerine Nûh, yanında çalışacak iki marangoz kiraladı. Sâm, Hâm ve Yâfes de onunla birlikte çalışarak gemi tahtalarını yontuyorlardı. Sonunda gemiyi uzunluğu altı yüz arşın, eni üç yüz otuz arşın, yüksekliği (su yüzeyinden) yere doğru altmış arşın, yukarı doğru ise otuz üç arşın olacak şekilde tamamladı. İçine ve dışına da zift sürmüştü. O zamanlar yeryüzünde zift yoktu. Onun

29 Hûd, 11/36.

30 Hûd, 11/37.

31 Saffât, 37/75.

32 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, LXII, 248.

için Cenabı Allah, geminin yapıldığı yerde zift çeşmesini fışkırtmış ve gemiyi ziftle yinceye kadar onu akıtmıştı. Nûh, gemiyi bitirince yan taraflarına üç kapı yaptı ve üstünü kapattı. Ardından gemiye yırtıcı ve diğer hayvanları yerleştirdi. Cenabı Allah, aslana kendisiyle meşgul olup diğer hayvanlara saldırmasın diye humma hastalığını gönderdi. Yabani hayvanlar ve kuşları ikinci kata aldı ve üzerlerini kapadı. Kırk erkek ve kırk kadından oluşan Âdemoğullarını üst kata yerleştirdi ve üzerlerini kapadı. Küçük kırmızı karıncayı, zayıflığından dolayı diğer hayvanlar tarafından ezilmesin diye üst kata yanına aldı. Akabinde “Ya Rab, benimle tûfan arasındaki işaret nedir?” dedi. Allah da “Tandır taşığında” buyurdu.³³

Beşinci Rivayet: İshâk'ın Cüveybir ve Mukâtil, onların da Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbâs, kendisine sorulan “Gemide namaz vakitlerini nasıl biliyorlardı?” şeklindeki soruya şöyle cevap vermiştir:

“Cenabı Allah, Nûh'a iki inci vermişti. Biri gündüz aydınlığı gibi beyaz, diğeri ise gece karanlığı gibi siyahtı. Akşama girdiklerinde birinin siyahlığı öbürünün beyazlığına galip gelirdi. Sabahladıklarında da ötekinin beyazlığı diğerinin siyahlığına galip gelirdi. Bu, on iki dilimlik saat sistemine göre idi. Bu sistemi eksiksiz bir şekilde ilk defa icat eden kişi Nûh'tur, ki bunu namaz vakitlerini bulmak için uygulamıştır. Gemi, Mekke'den Yemen'e geçmiş ve Habeşistan'a ulaşmıştır. Sonra sapmış ve Cidd'e dönmüştür. Ardından Anadolu'ya yönelmiş ve onu geçmiştir. Tekrar dönmüş ve yeryüzündeki kutsal dağların üzerinde dolaşmıştır. Bu sırada Cenabı Allah, bir dağın başında geminin duracağını Nûh'a vahyetmişti. Bu haberi duyan dağların hepsi köklerini yerden çıkararak geminin üzerlerine inmesi için yarıştılar. Cûdî dağı ise Allah (a.c.)'a karşı mütevazı davrandı. Onun için gemi, bütün dağları geçerek Cûdî'ye varmış ve onun üstüne oturmuştur; tıpkı Cenabı Allah'ın şu ayetinde buyrulduğu gibi: “Gemi, Cûdî'nin üzerine oturdu ve zalimler topluluğu yok olsun denildi.”³⁴ Bunun üzerine dağlar, Allah Teâlâ'ya şikâyetle bulunarak: “Ya Rabbi, Nûh'un gemisi için köklerimizi yerden dışarı çıkararak başımızı uzattık. Fakat gemi, geride duran basık vaziyetteki Cûdî'nin üstüne oturdu.” dediler. Cenabı Allah da “İşte ben böyle yaparım. Bana karşı mütevazı olanı yükseltir; büyüklük taslayanı ise küçültürüm.” buyurdu.”³⁵

Altıncı Rivayet: Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir ve Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed'in, Ebû Ya'lâ İshâk b. Abdurrahman es-Sabunî, Ebû Saîd Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhâb er-Razî, Muhammed b. Eyyûb, Ali b. Osman, Davud b. Ebi'l-Furat, Albâ b. Ahmed ve İkrime kanalıyla rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir:

“Gemide Nûh'la birlikte yanlarında aileleri de bulunan seksen adam vardı. Onlar

33 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, LXII, 248-249.

34 Hâd, 11/44.

35 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, LXII, 262.

gemide toplam yüz elli kişiydiler. Allah, gemiyi Mekke'ye yönlendirdi. Gemi, Kâbe'de kırk gün dönüp durdu. Sonra Allah, onu Cûdî'ye yönlendirdi; o da gidip onun üzerine yerleşti. Nûh, yerin durumunu öğrenmek için kargayı gönderdi. Karga, gidip bir leşin üzerine kondu ve onunla meşgul oldu. Bunun üzerine Nûh, güvercini gönderdi. Güvercin, gidip bir zeytin yaprağıyla ona geri döndü. Ayakları da çamura bulanmıştı. Böylece Nûh, suların çekildiğini anladı ve Cûdî'nin aşağısına indi. Semânî'nin adını verdiği bir köy kurdu. Oradakiler, bir sabah kalktıklarında dillerinin farklılaştığını ve aralarında Arapçanın da bulunduğu seksen farklı dile dönüştüğünü gördüler. Artık hiç kimse bir diğerini anlamıyordu. Nûh, onlara tercümanlık yapıyordu.³⁶

Yedinci Rivayet: Ebû Küreyb'in Abdülhamid el-Himmânî, Nadr Ebû Amr el-Hezzâz ve İkrime kanalıyla rivayet ettiğine göre İbn Abbâs, "... ve tandır taşı"³⁷ ayeti hakkında "Hindistan'da taşı" yorumunu yapmıştır.³⁸

Sekizinci Rivayet: Ebû'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir'in Ebû Bekir el-Beyhakî, Ebû Abdullah el-Hâfız, Ali b. Hemşâd, Hişâm b. Ali es-Seddûsî, Musa b. İsmâil, Davud b. Ebi'l-Furat, 'Albâ b. Ahmed ve İkrime yoluyla rivayet ettiğine göre İbn Abbâs, "İlk cahiliye dönemindeki gibi açılıp saçılmayın"³⁹ ayetini yorumlarken şöyle demiştir:

"Nûh ile İdrîs arasında bin sene vardı. Âdem'in çocuklarından bir batın ovada diğeri dağda yaşardı. Dağdakilerin erkekleri yakışıklı, kadınları çirkindi. Ovakakilerin ise kadınları güzel, erkekleri çirkindi. İblîs, bir oğlan kılığında ovadakilerden bir erkeğin yanına gitti, daha önce duyulmamış güzel bir sesle şarkı söyledi. Onun için halk o günü bayram ilan etti ve her sene bir araya gelip o günü kutlamaya başladılar. Ovakakiler bu şekilde bayram yaparken dağdakilerden bir erkek aralarına girdi. Gördüğü kadınların güzelliği karşısında hayran kaldı ve arkadaşlarının arasına geri dönüp onlara durumu bildirdi. Onlar da bu kadınlara meylettiler ve onlarla birlikte oldular. Bunun neticesinden aralarında fuhuş ortaya çıkmış oldu."⁴⁰

Dokuzuncu Rivayet: Ebû Muhammed Abdülcebbar'ın, Ali b. Ahmed b. Muhammed, Ömer b. Ahmed b. Ömer ez-Zâhid, Abdullah b. Muhammed b. Abdülvahrâb es-Sufî, Muhammed b. Eyyûb, Hedbe, Hammâd b. Seleme, Ali b. Zeyd ve Yusuf b.

36 Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, I, 95; Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, LXII, 267; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 272. Farklı dillerin ortaya çıkması ile ilgili Tevrat'ta geçen benzeri bir anlatım için bk. Tekvin, 11/1-9.

37 Hûd, 11/42.

38 Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, I, 95; Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, LXII, 267; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 272. Farklı dillerin ortaya çıkması ile ilgili Tevrat'ta geçen benzeri bir anlatım için bk. Tekvin, 11/1-9.

39 Ahzâb, 33/33.

40 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, LXII, 279. Bu rivayet, Tevrat'ta geçen "Yeryüzünde insanlar çoğalmaya başladı, kızlar doğdu. İlahi varlıklar (melekler ya da Şit soyundan gelen insanlar) insan kızlarının güzelliklerini görünce beğendikleriyle evlendiler" (Tekvin, 6/1-2) şeklindeki ayetin bir versiyonu gibi durmaktadır. Ancak Tevrat mütercimlerinin, "evlendiler" şeklinde lanse ettikleri husus, normal bir evlilikten ziyade gayri meşru ilişki olmalıdır. Nitekim Ya'kûbî'nin verdiği bilgiye göre Nûh zamanında dağdakilerin tamamı ovaya inmiş ve Kâbilogullarının arasına katılarak günahlara gark olmuşlardı. Geriye sadece ölüm döşegindeki Lamek, oğlu Nûh, torunları Sâm, Hâm ve Yafes'le eşlerinden oluşan sekiz kişi kalmıştı. Bk. Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Ya'kûb b. Cafer (284/897), *Târihu'l-Ya'kûbî*, I-II, thk. Abdülemir Mehnâ, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1993, I, 37.

Mihrân'dan oluşan sened zinciriyle rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir:

“Nûh, kırk yaşından sonra peygamber olarak gönderildi. Kavminin arasında dokuz yüz elli sene kalarak onlara davette bulundu. Tûfandan sonra da insanlar çoğalıp yayılınca kadar altmış sene yaşadı.”⁴¹

İbn Abbâs'a nispet edilen bütün bu rivayetlerin gerçekten ona ait olduğunu ve onun konuyla ilgili fikir ve düşüncelerini yansıttığını söylemek mümkün değildir. Zira söz konusu rivayetlerde birbiriyle tezat teşkil eden görüş ve anlatımlar olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Belki ilk sırada yer verdiğimiz rivayetin ona ait olabileceği söylenebilir. Çünkü burada anlatılanlar genel itibarıyla Tevrat'ta geçen bilgilerle paralellik arz etmekte, diğer yandan Kur'an-ı Kerim'den de alıntılar yapılmaktadır. Bununla birlikte bu rivayetin geldiği Muhammed b. Sâib el-Kelbî ve Ebû Sâlih tariki son derece zayıf görülmüştür. Aynı şekilde Yusuf b. Mihrân, Ali b. Zeyd b. Cüd'an, İbn Cüreyc, Dahhâk b. Müzâhim ve Mukâtil b. Süleymân tariklerinin de güvenilirmez olduğu söylenmektedir.⁴²

Sonuç

İslam tarihi kaynaklarında İbn Abbas'a nispet edilen rivayetlerin, gerçekten onun görüşlerini yansıttığını söylemek güçtür. Rivayetlerde geçen çelişkili bilgilerin yanı sıra senet zincirinde ismi geçen şahısların güvenilir olamamaları söz konusu görüşlerin İbn Abbas'a ait olmadığı sonucuna bizi götürmektedir. Muhtemelen bu bilgileri ya râvilerin kendileri ya da duydukları kişiler Ehl-i Kitap'tan almışlardır. Rivayetlerde serdedilen görüşler tufan gerçeğini yansıtmasa da ilk dönem İslam toplumunun tufan hakkındaki inancını yansıtmaya açısından değer taşıdığını düşünüyoruz.

İbn Abbas'a nispet edilen rivayetlerden ilkinin esas alarak ve diğerlerinde zikredilen malumatı göz önünde bulundurarak tufan ile ilgili şöyle bir anlatım biçimi çıkarabiliriz:

Nuh (a.s.), babası Lamek 182 yaşındayken doğmuştur. 480 yaşındayken peygamberlik görevi verilen Nuh, 120 sene boyunca halkı hakka çağırmıştır. 600 yaşında girdiğinde davetine icabet etmeyen kavmini helak eden tufan başlamıştır. Tufandan sonra da 350 sene hayatta kalarak toplamda 950 sene ömür sürmüştür.

Tufanın sebebi olarak İbn Abbas rivayetlerine yansıyan gerekçeler fuhuş ve Nuh'a yapılan zulümdür. Buna göre kâfirlerin baskısına daha fazla dayanamayan Nuh, Rabbinden yardım istemiş O da tufanı göndermek suretiyle bu çarşıya karşılık vermiştir.

41 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LXII, 279.

42 Bk. İbnü'l-Mulakkîn, Ebû Hafs Ömer b. Ali (804/1402), *el-Bedrü'l-Münîr fî Tahrîci'l-Ahâdis ve'l-Asâri'l-Vâkıa fî Şerhi'l-Kebîr*, I-IX, thk. Mustafa Ebû'l-Gayz, vd., Dârü'l-Hicre, Riyad 2004, II, 483; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ahâdisi'r-Râfiyyi'l-Kebîr*, I-IV, thk. Adil A. Abdülmevcud ve Ali M. Muavviz, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IV, 480-481; İsmail Lütfi Çakan ve Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 78.

Daha önce geminin nasıl yapılacağını bilmeyen Nuh'a bizzat Cebrail gelip işi öğretmiştir. Seksen adet insanın yanı sıra karıncadan eşeğe kadar, bütün canlılardan birer çift gemiye bindirilmiştir. Yerden ve gökten kırk gün ve kırk gece akan sular bütün yeryüzünü kaplamış, en yüksek dağları dahi aşmıştır. Gemideki canlılar dışında dünyadaki bütün canlılar yok olmuştur.

Altı ay boyunca suda sürüklenen gemi, en sonunda Cudi Dağı'nın üstünde durmuştur. Cudi, günümüz Şırnak il sınırları dâhilinde bulunan dağdır. Nuh ve yanındakiler, sular çekildikten sonra gemiden inerek dağın yamacına yerleşmişlerdir. Bu mekâna seksenler anlamında "Semânîn" adı verilmiştir. İnsanlar çoğalıp buraya sığmaz olunca bir kısmı buradan ayrılarak Babil şehrini kurmuşlardır.

Kaynakça

- Ali Akbıyık, *Abdullah b. Abbâs Hayatı ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- Ezrakî, Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah (250/865) *Ahbâru Mekke ve ma Cae fihâ mine'l-Âsâr*, I-II, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mektebetü'l-Esedî, Mekke 2003.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk el-Mekkî (272/885), *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsih*, I-VI, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Dâru Hadar, Mekke 1986.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan (571/1175), *Târihu Medineti Dimaşk*, I-LXXV, thk. Ömer el-Amrâvî, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1997.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Telhisu'l-Habîr fî Tahrici Ahâdisi'r-Râfiyyi'l-Kebîr*, I-IV, thk. Adil A. Abdülmevcud ve Ali M. Muavviz, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, thk. Samî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybe, 2. bs., Riyad 1999.
- İbn Sâd, Muhammed (230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Kahire 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, I-XVII, thk. Muhammed Abdulkadir Ata – Mustafa Abdulkadir Ata, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1987.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed (204/819), *Kitâbü'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa, Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 3. bs., Kahire 1995.
- İbnü'l-Mulakkin, Ebû Hafs Ömer b. Ali (804/1402), *el-Bedrü'l-Münîr fî Tahrici'l-Ahâdis ve'l-Asâri'l-Vâkıa fiş-Şerhi'l-Kebîr*, I-IX, thk. Mustfa Ebü'l-Gayz, vd., Dârü'l-Hicre, Riyad 2004.
- İsmail Lütfi Çakan ve Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", *DİA*, İstanbul 1988.
- Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yayınları, 2. bs., İstanbul 2010.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, thk. M. Ebü'l-Fadl İbrahim, Dârü'l-Meârif, 2. bs., Kahire 1969.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer (284/897), *Târihu'l-Ya'kûbî*, I-II, thk. Abdülemir Mehnâ, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1993.
- Yâkût, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî (626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1977.
- Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", *DİA*, İstanbul 1995, c. XII, s. 412.